

MARISIA

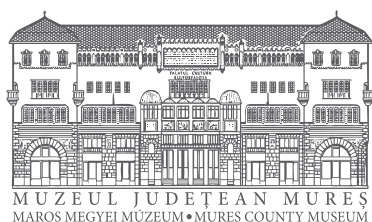
ARCHAEOLOGIA

HISTORIA

PATRIMONIUM

2

Târgu Mureş
2020

CONSILIUL JUDEȚEAN MUREȘ
MAROS MEGYEI TANÁCS/MUREȘ COUNTY COUNCIL

EDITORIAL BOARD

Executive Editor:

Koppány Bulcsú ÖTVÖS

Editors:

Sándor BERECKI

Zalán GYÖRFI

János ORBÁN

Szilamér Péter PÁNCZÉL

EDITORIAL ADVISORY BOARD

Tiberius BADER (Hemmingen, Germany)

Elek BENKŐ (Budapest, Hungary)

Marius-Mihai CIUTĂ (Sibiu, Romania)

Zoltán CZAJLIK (Budapest, Hungary)

András KOVÁCS (Cluj-Napoca, Romania)

Zsolt VISY (Pécs, Hungary)

CORRESPONDENCE

Muzeul Județean Mureș / Mureș County Museum

CP 85, str. Mărăști nr. 8A, 540328 Târgu Mureș, România

e-mail: marisiaedit@gmail.com

Cover: István KARÁCSONY

The content of the papers is the responsibility of the authors.

ISSN 2668-7232

www.edituramega.ro

mega@edituramega.ro

CONTENTS

Zoltán CZAJLIK – Dávid BARTUS – László RUPNIK Aerial Archaeological Investigations in Transylvania. The Aerial Archaeological Archive of Transylvania at the Institute of Archaeological Sciences of the Eötvös Loránd University, Budapest	7
Sándor BERECKI – Attila Nándor HÁGÓ A Neolithic Settlement from Târgu Mureş. II. The Courtyard of the University	19
Imola KELEMEN Neolithic Archaeozoology at Târgu Mureş	31
Hajnal SZÁSZ Early Bronze Age Burial Mounds in Southeast Transylvania	37
József PUSKÁS The Middle Bronze Age Cemetery at Țufalău / Cófalva–Alámenő I. (Covasna County, Romania)	51
Botond REZI Weapon in the Attic. A Late Bronze Age Sword Rediscovered	67
Szilárd Sándor GÁL Anthropological Analysis of Iron Age Cremation Burials from Transylvania	89
Cristian CRĂCIUN Die altägyptischen Artefakte des Kreismuseums Mureş, Rumänien	97
Constanze HÖPKEN – Manuel FIEDLER – Karl OBERHOFER Ausgrabungen im <i>vicus</i> von Călugăreni / Mikháza, Kreis Mureş (Rumänien)	101
Ildikó TALABÉR Roman Jewellery from Călugăreni / Mikháza on the Eastern <i>Limes</i> of Dacia	119
Katalin SIDÓ – Szilamér-Péter PÁNCZÉL Possible <i>Kernoï</i> Discovered in the <i>Principia</i> from Călugăreni / Mikháza	139
Orsolya SZILÁGYI The Contributions of András Lugosi Fodor to the Research of Roman Dacia	149
Zsolt VISY The Daco-Roman Continuity? Myth or Fact?	157

Beáta BARBOCZ	
Migration Period Pottery Made after Germanic Traditions at the Cemetery of Band	165
Zsolt NYÁRÁDI	
Investigating a Late Medieval Cemetery	177
Júlia BARA	
Patronajul ecleziastic al Klárei Károlyi la Sânpaul	219
Kisanna BARABÁS	
Information about the Scattering of Călugăreni's Franciscan Relics	243
ABBREVIATIONS	255

PATRONAJUL ECLEZIASTIC AL KLÁREI KÁROLYI LA SÂNPAUL*

Júlia BARA**

This paper presents the ecclesiastical patronage of Klára Károlyi in Sânpaul and her role in the ecclesiastical life of the locality, extending the context to include other similar activities undertaken by her which aimed to strengthen the dominant position of the Roman Catholic Church on her estates (e.g. Gheorghieni, Baktalórántháza). It also examines which were her methods and who were those persons which served for her as model and helped her in achieving her objectives.

Cuvinte cheie: patronaj ecleziastic, Klára Károlyi, Sânpaul, Sándor Károlyi, ordinul minorităților, Didák Kelemen

Keywords: ecclesiastical patronage, Klára Károlyi, Sânpaul, Sándor Károlyi, Minorit Order, Didák Kelemen

INTRODUCERE

Klára Károlyi (1697–1750), fiica lui Sándor Károlyi și Krisztina Barkóczy s-a născut în 1697. Încă nu împlinise vârsta de 13 ani, când, în 1709 a făcut cunoștință cu Gábor (III) Haller (1685–1723). S-au logodit un an mai târziu (fig. 1–2) și s-au căsătorit în 1711. Reședința lor principală a devenit castelul din Sânpaul (Kerelőszentpál, jud. Mureș), centrul domenal al familiei Haller (fig. 3–4). Ulterior, Klára a petrecut mult timp în Gheorghieni (Györgyfalva), lângă Cluj, moșie aflată de asemenea în proprietatea familiei Haller.¹ Primul act de patronaj bisericesc al ei a constituit ridicarea capelei din Sânpaul în anul 1713 drept capelă votivă; aceasta a fost transformată abia mai târziu în capela funerară a familiei Haller. În urma decesului timpuriu al soțului său, Gábor Haller, după 1723 văduva sa

se implică tot mai mult în viața bisericilor de pe moșiile sale. Activitatea sa vizează pe deoparte posesiunile sale, moștenite pe linie maternă, în comitatul Szatmár (Nyírbakta, Gelényes), iar pe de altă parte moștenirea fiilor săi (Sânpaul, Gheorghieni).

Acțiunile Klárei Károlyi au fost influențate în primul rând de propriile credințe religioase și de comportamentul similar al tatălui ei, Sándor Károlyi, dar și de relația sa strânsă cu ordinul minorităților (OFM), în special cu Didák Kelemen, capelanul tatălui său, un călugăr cunoscut de ferveța sa misionară, cât și în calitate de întemeietor al mai multor mănăstiri, ales de două ori și în funcția de superior (provincial) al ordinului.²

Profunda ei devoțiune a fost determinată de educația catolică riguroasă, deși și-a arătat

* Cercetarea și articolul s-a realizat cu sprijinul Fondului Maghiar de Cercetare Științifică (Hungarian Scientific Research Fund – NKFIH), proiectul nr. 121145.

** Centru de Cercetare în Științe Umaniste, Institutul de Istoria Artei, Budapesta, bara_julia@yahoo.com

¹ RÁKOS 1975, 108; TAKÁTS 1892, 414; RÁKOS 1975, 133.

² Relația dintre Didák Kelemen și familia Károlyi este tratată mai detaliat de Éva Gyulai și Sándor Takáts. GYULAI 2008, 71–95; TAKÁTS 1892, 394–430, 535–561.

Fig. 1. Klára Károlyi
(Galeria Națională Maghiară, Budapesta)

Fig. 2. Gábor Haller III, soțul Klarei Károlyi
(în proprietate privată)

caracterul încăpățânat și îndărătnic încă de la o vârstă fragedă. Într-o scrisoare mama ei, Krisztina Barkóczy scria despre Klára: „Mi-e și teamă de Dumnezeu din cauza ei”. Inițial a fost educată de mamă, apoi de bunica ei, Judit Koháry. Ulterior, i-a fost angajat drept profesor un preot din Olcsva, pomenit drept *pater* Orbán, care, conform corespondenței familiale, a încercat să o disciplineze.³

Gândurile sale religioase sunt oglindite și de corespondența sa. Se afirmă în mai multe rânduri că acțiunile sale și ale părintelui Didák au fost îndeplinite „pentru slava lui Dumnezeu”, cu scopul de-a răspândi religia catolică și de-a îngriji „sufletele sărace”, ceea ce considera ea, era „datoria lor creștină”. Doamna atribuie succesul

acțiunilor sale „ajutorului”, „mlei” și „grației” lui Dumnezeu.⁴ Viața lui Didák și eforturile sale de consolidare ale bisericii erau privite drept un exemplu de urmat, astfel încât ea a fost prima care a inițiat în anul 1748 procesul de beatificare al acestui călugăr.⁵

Sinceritatea pietății sale rezultă și din faptul că, pe la sfârșitul vieții, în 1748, a intrat în ordinul terțiar, secular al ordinului franciscan, iar un an mai târziu, la Gheorghieni a depus și jurământul monahal. A decedat în același an, pe 26 septembrie. Conform dorinței sale, a fost înmormântată în cripta bisericii Sfântul Petru și Paul, aflată la periferia estică, numită Hóstát a Clujului, folosită din anul 1724 de minoriți.⁶

³ TAKÁTS 1892, 413–414.

⁴ Vezi scrisorile Klarei Károlyi P 398, No. 23687–24669, d.e. No. 24087, 24088, 24090, 24301, 24503.

⁵ Scrisoarea Klarei Károlyi către Imre Pál, superiorul provincial al ordinului franciscan. 2 mai 1748. BRÁZAY 1890, 11–17; TARNAI 1979, 44–50.

⁶ KÖHALMI 1944, 45–47.

Fig. 3. Castelul din Sânpaul în jurul anului 1647.
Foto Lóránd Kiss (în proprietate privată)

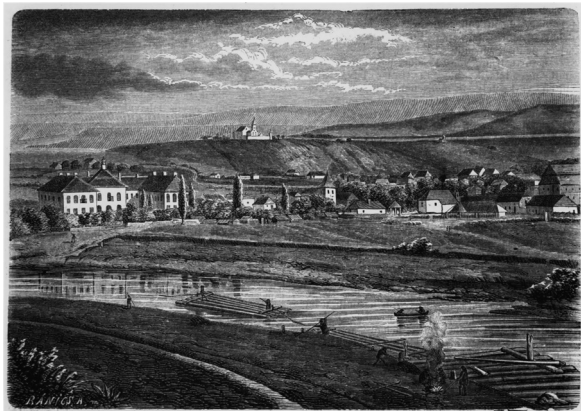

Fig. 4. Vederea satului Sânpaul dinspre nord-vest.
După Orbán 1871, 33.

Fig. 5. Capela votivă construită de Klára Károlyi.
Fotografie din „albumul Haller”, 1931.

SÂNPAL, CAPELA FUNERARĂ ȘI CAPELA CASTELULUI

Cum am precizat anterior, prima dovadă a patronajului Klárei Károlyi o constituie construirea *capelei funerare a familiei Haller din Sânpaul*. Capela se află la marginea satului, pe dealul numit Kápolnahegy. Este adosată peretelui estic al cimitirului, înconjurată de un zid rectangular de cărămidă cu turnulețe la colțuri, iar în fața ei se ridică o clopotniță sprijinită pe arcade (fig. 5).

Edificiul a fost construit de Klára Károlyi în 1713, în semn de recunoștință pentru că a supraviețuit unui accident cu sania și a devenit capelă funerară abia după decesul ei, când, în anii 1760, concomitent cu extinderea castelului, capela acestuia a fost demolată, iar mormintele au fost mutate în partea inferioară a clopotniței atașate pe atunci capelei.⁷ Pictura altarului principal, cunoscută doar prin imagini de arhivă, comemora accidentul cu final fericit. Conform inscripției prezentate de Balázs Orbán, accidentul a avut loc imediat după nunta Klárei Károlyi cu Gábor Haller (III), când cuplul era în drum spre casă, spre Sânpaul și, la traversarea lacului înghețat din Miheșu de Câmpie („Méhes”), gheața s-a rupt sub sanie, punându-le viața în pericol. În momentul accidentului Klára Károlyi ar fi jurat că, dacă vor scăpa cu viață, va construi o capelă în cinstea Fecioarei Maria.⁸ Cu toate acestea, în dispozițiile sale din 1745 privind sărbătorile religioase din Sânpaul (anexa 10), adresate parohului, Klára Károlyi susținuse că ideea construirii capelei dedicate „Concepției imaculate a Sfântei Fecioare” a pornit de la soțul său, ea fiind doar cea care a pus-o în practică „conform intenției soțului”.⁹

De asemenea, circumstanțele jurământului sunt consemnate în sursele arhivistice în mod diferit față de inscripția tabloului, cunoscută doar prin interpretarea lui Balázs Orbán. Cea mai importantă sursă o constituie corespondența dintre Klára Károlyi și mama sa,

⁷ KIMPIÁN–MÁRTON 2002, 12; Historia domus (întocmită de parohul Endre Simon). AARCAI, ACTgM, 395/e, cutia 1, vol. „a”. Gábor Haller, soțul Klárei în 1723 a fost înmormântat în biserica iezuiților din Cluj. MÉSZÁROS 2017, 96–101; SAS 2007, 149–177.

⁸ ORBÁN 1871, 35.

⁹ Dispozițiile Klárei Károlyi despre donațiile parohiei catolice din Sânpaul. Sânpaul, 12 septembrie 1745. Copie din 1836. AARCAI, ACTgM, 395/b. cutia 1.

Fig. 6. Tabloul altarului capelei funerare Haller, azi dispărută. După Takáts 1892, 421.

Krisztina Barkóczy (anexa 1).¹⁰ De aici aflăm că, accidentul a avut loc de fapt la începutul lunii decembrie 1713, când Klára Károlyi a pornit spre Carei (Nagykároly), pentru a-și petrece sărbătorile la casa părinților săi. Ea a călătorit pe o sanie trasă de șase cai, fiind însoțită și de câțiva călăreți. Printre însoțitorii săi se număra și un călugăr (*pater*) – potrivit unor autori,

Didák Kelemen însuși¹¹ – și Mihály Korda, secretarul lui Sándor Károlyi. Din scrisori reiese că accidentul a avut loc la Bobâlna (Alparét), o posesie a familiei Haller în apropierea orașului Dej (Dés, județul Cluj) și nu la Miheșu de Câmpie. Aici, la traversarea unui lac înghețat, cu care călăreții nu au avut probleme, gheața s-a rupt sub greutatea saniei, iar Klára Károlyi și însoțitorii săi au căzut în apă. În cele din urmă, caii au scos rapid sania din apă, astfel încât pasagerii au scăpat. Contesa a fost învelită în mantia călugărului și dusă într-o casă caldă, fără consecințe grave.

Despre accident Klára Károlyi o informează pe mama ei, contesa Krisztina Barkóczy, în 16 decembrie 1713, iar aceasta din urmă îi relatează povestea și bunicii Klárei, Judit Koháry (anexa 2).¹² Relatarea detaliată a Klárei Károlyi, adresată mamei sale și cuvintele îngrijorate ale mamei pot fi explicate și prin starea Klárei, însărcinată în acel moment; două luni mai târziu (la 15 februarie 1714), la Olcsva, a dat viață băiatului său Sándor, numit după bunicul lui, cum aflăm dintr-o scrisoare a lui Sándor Károlyi.¹³

Pictorul tabloului altarului din Sânpaul este necunoscut, iar prin anii de după 1950 piesa a și dispărut. În anii de după 1890 pictura era deja într-o stare avansată de degradare.¹⁴ Acest lucru este demonstrat și de fotografia păstrată într-un album de fotografie din 1931, realizat pentru György Haller și având ca temă diferite clădiri, obiecte de artă și relicve de familie din Sânpaul, aflate cândva în proprietatea familiei.¹⁵ O fotografie a altarului a fost publicată de Sándor Takáts în revista *Katolikus Szemle* (fig. 6).¹⁶ După fotografie, se poate afirma că pictura altarului, la fel ca și hramul, a avut ca temă Imaculata Concepție, completată cu figurile unor sfinți anti-pestilențiali și scena evadării miraculoase. În registrul central al tabloului Sfânta Fecioară

¹⁰ Scrisoarea Klárei Károlyi către mama sa, Krisztina Barkóczy. Săulia, 16 decembrie 1713. ANU, P 398, No. 23689.

¹¹ OLTONTÚLI 1944, 25–26.

¹² Scrisoarea Krisztinei Barkóczy către mama sa, Judit Koháry. Olcsva, 23 decembrie 1713. ANU, P 398, No. 37120.

¹³ Sándor Károlyi către Judit Koháry. Olcsva, 16 februarie 1714. ANU, P 398, No. 35486.

¹⁴ Câte o fotografie a fost publicată de Sándor Takáts și Oltontúli: TAKÁTS 1892, 421; OLTONTÚLI 1944, 21. Oltontúli mai adaugă că pictura a fost deteriorată de gloanțe în 1848, urmele lor păstrându-se chiar și în 1944.

¹⁵ Albumul s-a păstrat în două exemplare: unul în arhiva privată a familiei Haller din Grossgründlach (Germania), iar celălalt în proprietate privată.

¹⁶ TAKÁTS 1892, 421.

Fig. 7. Mensa altarului îndreptat către popor al bisericii minorite din Târgu Mureș. Foto János Orbán.

stă pe un glob învăluit de un nor, globul fiind înconjurat de un șarpe reprezentând păcatul, iar sub picioarele Mariei, care ținea în mână un băț înflorit, era vizibilă o semilună. De o parte și de alta a Fecioarei erau reprezentați Sfântul Sebastian și Sfântul Rochus, deasupra ei simbolul ochiului cuprins într-un triunghi (Sfânta Treime), încadrat de Sfântul Anton de Padova și Sfântul Francisc de Assisi, iar dedesubt de figurile Sfântului Ioan Nepomuk și a Sfântului Fabian. Scena evenimentului al cărui sfârșit norocos era atribuit ajutorului Sfintei Fecioarei, era prezentată în partea inferioară a picturii. Sándor Takáts mai precizează că figurile de pe sanie, Klára și însoțitorul ei erau reprezentați uitându-se spre cer cu chipul înspăimântat.¹⁷

Din inventarul realizat cu prilejul vizitei canonice din 1835 reiese, de asemenea, că în masa (mensa) altarului era încorporată o reprezentare a Sfintei Rosalia („in mensa arae jacet imago S. Rosaliae sub vitro”).¹⁸ În acest sens poate fi amintit altarul îndreptat către popor/enoriași („altare versus populum”) al fostei

biserici minorite din Târgu Mureș, pe care apare un relief al Rosaliei. Un aranjament similar are mensa altarului principal al bisericii minorite din Târgu Mureș (fig. 7). Prezența sfinților anti-pestilențiali pe altar poate fi explicată prin circumstanțele întemeierii altarului, epidemia devastatoare de ciumă izbucnită în jurul anului 1710, care a decimat populația atât pe moșiile familiei Károlyi din comitatul Szatmár, în Nyírség cât și la Sânpaul. Chiar și fiul, László al lui Sándor Károlyi și Krisztina Barkóczy a murit de ciumă în 1710.¹⁹ Valul principal al epidemiei a durat până în 1711, dar pe alocuri a continuat până în 1713. Distrugerile provocate de ciumă au fost descrise și de Didák Kelemen într-o scrisoare: „Ruine, sate arse și depopulate, mizerie de necrezut [...], și groază de ciumă, care izbucnește neașteptat și apoi distruge totul.”²⁰ În jurul anului 1712 (probabil în 1711) ciuma izbucnește și la Sânpaul, după cum arată inventarul realizat în timpul vizitării bisericii, încă reformate (calvine) la 20 februarie 1712. Procesul verbal întocmit cu ocazia vizitării menționează că în

¹⁷ TAKÁTS 1892.

¹⁸ Inventarul bisericii și a celor două capele din Sânpaul. 13 martie 1835. AARCAI, ACTgM, 395/b, cutia 1.

¹⁹ ÉBLE 1893, 66–69.

²⁰ Citează: ADAMCZYK 2014, 80.

Fig. 8. Tabloul votiv din Sânpaul cu reprezentarea statuii din Mariazell.

Fig. 9. O variantă a tabloului votiv din Sânpaul în biserica din Baktalórántháza. După Mariazell 2004, 353.

timpul ciumei unele scânduri ale pardoselii bisericii au fost ridicate (probabil pentru fabricarea sicriilor).²¹ Gravitatea situației este indicată și de măsurile de precauție ale Guberniului, care, în vara anului 1711, pune în carantină așezările afectate de epidemie și permite călătoriile numai cu pașaport.²²

Din mobilierul capelei a mai făcut parte un alt tablou votiv, unul dintre cele două aproape identice, realizate la comanda Klárei Károlyi pentru a comemora supraviețuirea fratelui său, Ferenc și a fiilor săi, Gábor și István în 1737, în urma unui atac turcesc prin surprindere lângă cetatea din Banja Luka (Serbia), în timpul campaniei balcanice a împăratului Carol al VI-lea (fig. 8).²³ Perechea picturii a fost realizată pentru biserica romano-catolică din Bakta (astăzi Baktalórántháza, fig. 9).²⁴ Tablourile prezintă statuia Milostiveniei din Mariazell,

sub care apar scena legată de făgăduință, lupta de la Banja Luka și inscripția votivă. Aceasta din urmă, în cazul tabloului din Sânpaul, este următoarea:

[B]OSNYABAN BÁNYA LUKA VÁRA / [alatt] 1737 [hogy VI.Ká]ROLY CZÁSZÁR KEVÉS NÉPÉRE A TÖRÖK NAGY SOKASÁGÁNAK VÉLET-/ LEN ROHA[nás]ÁBAN TEST[véröcsém] G(róf) KÁROLYI FER(enc) s HALLER IST(ván) ÉS GÁBOR FIAIM MEGMARADÁSOKHOZ / SE(m)MI REMÉNSÉGEM NEM [lév]ÉN IÁR[ul]TAM a KÖNYVEZŐ SZŰZ:KITŰL VIGASZTALÁS NÉLKÖL SEMIBEN NEM JÖTEM:/ / PÓCSI SZENT KÉPHEZ OTT FOGADÁST TETTEM SZ(ent) FIATUL VIGASZTALÓ KEGYELEM NYERÉSÉÉRT / E MÁRIA [zelli tsu]DÁLATOS SZENTKÉPNEK LE HOSZANDO JELE E SZENT PÁLI KÁPOLNÁBA / [való] HELYEZTETÉSÉ[re örö]

²¹ BUZOGÁNY et. al. 2009, 341.

²² Despre ravagiile ciumei din anii 1708–1711 în zona Scaunului Mureș vezi: PÁL-ANTAL 2013, 166–176.

²³ Colecția de Obiecte Liturgice a Protopopiatului Romano-Catolic din Târgu Mureș, nr. inv.: X.06.00.043.

²⁴ MARIAZELL 2004, 353–354 (cat. II–12.)

KÖS HÁLA ADÓ EMLÉKEZETŐL KIBEN
SEGÉCSÉGET ÉR[ezvén] / UTAM KÖVETÉ-
SÉVEL EZEN [lehozott] PÁRT IDE IS HELY-
HEZTETEM HOGY AKI LÁTOD Ö[rökké?] /
BÍZZÁL S MAGASZTALJAD [...] [kér]v)ÉN OH
ISTENEK SZENT ANYA TOVÁB-IS / ESE[dez-
zél] OLTALMUNKÉR[t] K(árolyi) K(lára)²⁵

În registrul superior al tabloului este prezentată statuia Sfintei Fecioare din Mariazell în haina ei caracteristică, în formă de clopot, decorată cu un șir de perle și pandantive, purtând o coroană, iar în registrul inferior lupta dintre armata turcească și cea imperială. În prim plan apare un grup de soldați maghiari în fugă, înotând peste un râu, lateral se vede cetatea Banja Luka, în apropierea căreia, în prim plan, deasupra inscripției încadrate într-un cartuș baroc, sunt redați trei călăreți în haine maghiare purtând calpăce decorate cu pene.

Ca și în cazul altarului principal, circumstanțele făgăduinței sunt cunoscute din corespondența familiei, din care reiese că știrea privind deznodământul bătăliei a ajuns repede în Ungaria, însă au trecut aproximativ două săptămâni până când familia Károlyi a primit în sfârșit vești privind supraviețuirea tinerilor, despre care se zvonea că ar fi căzut în luptă.²⁶ Despre supraviețuirea fiilor săi Klára Károlyi a fost informată de tatăl ei într-o scrisoare în cea de-a doua jumătate a lunii august 1737. În răspunsul din 25 august 1737 Klára își exprimă fericirea pentru salvarea fiului său, Gábris (nume de alint a lui Gábor). Ea – arată în scrisoare – s-a resemnat deja, astfel încât, după primirea veștii, „se simțea de parcă Dumnezeu ar fi trezit-o din morți” (anexa 3).²⁷

De asemenea, din scrisorile Klárei reiese că aceasta a făgăduit un pelerinaj la Mariazell

înainte de a primi vestea salvării fiului său, cu ocazia unei rugăciuni la Máriapócs (aflată la mică distanță de la Bakta) când, împreună cu ficele sale, a cerut mijlocirea Fericitei Fecioare – așa cum sugerează și inscripția picturii. Inițial a vrut să pornească abia în primăvară, după întoarcerea fiilor săi din campanie dar, după ce tatăl său a asigurat-o de sprijinul său, a decis să nu amâne, ci să pornească la pelerinaj pe 15 septembrie (anexa 4).²⁸ Călătoria a fost organizată de Sándor Károlyi. El și-a informat administratorul moșiei sale, pe Demeter Rácz, despre pelerinaj la 23 august 1737 și l-a invitat să-i însoțească pe Klára și pe copiii ei pe drum, împreună cu Konstantia Csáky, sora Krisztinei Csáky. Din scrisoarea sa aflăm, de asemenea și itinerariul pelerinajului: între Pócs și Máriazell, au planificat să se oprească la Eger, Buda și Šaštín (Sasvár).²⁹

Inițial, Klára a dorit să-și ia doar ficele în pelerinaj, dar, la sugestia tatălui său, au fost însoțite și de fiul Klárei, Sándor. Scrisoarea sa din 31 august se referă deja la organizarea călătoriei: se duce la Carei după „orfanele” sale, trimite și după fiul său, Sándor „în Transilvania” (probabil la Sibiu), la casa guvernatorului János Haller (anexa 5).³⁰ Vestea pelerinajului planificat s-a răspândit repede, a stârnit și speculații, potrivit cărora sub pretextul pelerinajului, ei ar fugi, de fapt, de pericolul invaziei tătare.³¹ Pe 2 octombrie, „campania de pelerinaj” ajunge deja la Viena.³² Din diferite motive, însoțitorii Klárei Károlyi au fost lăsați în urmă la Surány, Klára ajungând singură la Mariazell. Pe drumul spre casă, ei au vizitat totuși împreună Šaštín (Sasvár), un alt important loc de pelerinaj.³³

În afară de capela votivă construită, Klára Károlyi a susținut o *capelă și în castelul din*

²⁵ Părțile indescifrabile ale inscripției puse în paranteze sunt reconstituite pe baza inscripției tabloului din Baktalórántháza și pe baza interpretării lui Balázs Orbán.

²⁶ În arhiva familiei Károlyi s-au păstrat mai multe scrisori de condoleanțe și chiar un epitaf în versuri redactat pentru mormântul lui Ferenc Károlyi, unicul moștenitor al lui Sándor Károlyi.

²⁷ Scrisoarea Klárei Károlyi către tatăl său, Sándor Károlyi. Bakta, 25 august 1737. ANU, P 398, No. 24363.

²⁸ Scrisoarea Klárei Károlyi către tatăl său, Sándor Károlyi. Bakta, 5 septembrie 1737. ANU, P 398, No. 24368.

²⁹ Scrisoarea lui Sándor Károlyi către Demeter Rácz, 23 august 1737. ANU, P 398, No. 36677.

³⁰ Scrisoarea Klárei Károlyi către tatăl său, Sándor Károlyi. Adoni (Éradony), 31 august 1737. ANU, P 398, No. 24366.

³¹ Vezi scrisoarea anterioară (ANU, P 398, No. 24366) și scrisorile lui Demeter Rácz către Sándor Károlyi, Carei, 27 august (60958) și 10 septembrie 1737, (60961).

³² Scrisoarea Klárei Károlyi către tatăl său, Sándor Károlyi. Viena, 2 octombrie 1737. ANU, P 398, No. 24364.

³³ ÉBLE 1893, 408–409.

Fig. 10. Pluvial realizat probabil de Klára Károlyi în 1723. Fotografie din „albumul Haller”, 1931.

Sânpaul. În prima jumătate a secolului al XVIII-lea, aceasta se afla încă în colțul sud-estic al ansamblului renașcentist și servea drept loc de înmormântare al familiei Haller și al familiilor înrudite. Pe vremea Klárei Károlyi capela era dedicată Conversiunii Apostolului Paul. Din dispozițiile Klárei privind sărbătorile religioase

din Sânpaul, aflăm că de aici porneau și aici se terminau procesiunile organizate cu prilejul sărbătorilor de hram, respectiv a sărbătorilor mai importante (anexa 10).³⁴ În anii 1760, când castelul a fost reconstruit în stil baroc de fiul Klárei Károlyi, Gábor Haller și de soția sa, Anna Maria Grassalkovich, a fost construită o nouă capelă în partea de sud-vest a edificiului aflat astăzi în ruină, iar monumentele funerare și rămășițele pământești ale celor înmormântați au fost transferate de aici sub turnul alipit cu această ocazie capelei construite de Klára.³⁵ Având în vedere că primul inventar cunoscut al capelei datează de la începutul secolului al XIX-lea, din perioada de după reconstrucție, nu se poate decide care dintre obiectele enumerate și pierdute de atunci aparțin patronajului Klárei.³⁶ Despre două obiecte însă, un potir de argint din 1610 și un veșmânt liturgic, s-au păstrat fotografii în albumul menționat mai sus. Cel din urmă, un pluvial, a fost confecționat probabil de Klára Károlyi în 1723, în memoria soțului ei (fig. 10).³⁷ Pe partea din spate, în centrul glugii transformate în ornament, se vedea blazonul familiei Haller, cu o inscripție în jur legată de Gábor Haller și circumstanțele morții sale. De asemenea pe marginile glugii se afla o altă inscripție:

KI LÁTOD JELÉT EZEN CZIMEREMNEK
KÉRJED NYUGODALMÁT ISTENTÖL
LELKEMNEK
HOGY TE IS NYERJ ÁLDÁST ÉLTEDNEK
S VÉGEDNEK.

REACORDAREA BISERICII DIN SÂNPAUL

Cea mai importantă dintre măsurile lui Klára Károlyi, menită să favorizeze biserica catolică din Sânpaul, a fost reacordarea fostei biserici parohiale folosite de reformați, catolicilor. Aceasta a afectat și structura confesională a populației

satului. Nu a fost însă singurul act de acest gen al patroanei: activitatea ei a început cu reacordarea bisericii din Bakta în anul 1731, iar ultimul, cea a bisericii din Gheorghieni în 1748, ambele biserici parohiale reformatate înainte. Aceste demersuri au

³⁴ Dispozițiile Klárei Károlyi despre donațiile parohiei catolice din Sânpaul. Sânpaul, 12 septembrie 1745. Copie din 1836. AARCAI, ACTgM, 395/b, cutia 1.

³⁵ Historia Domus (întocmit de Endre Simon). AARCAI, ACTgM, 395/e, cutia 3, volumul „a”.

³⁶ Inventarul bisericii și a celor două capele din Sânpaul. 13 martie 1835. AARCAI, ACTgM, 395/b, cutia 1.

³⁷ Klára Károlyi a donat mai multe textile liturgice (veșminte liturgice, acoperământ – pocrovăț –, antependium) decorate cu inscripții și pentru biserica din Bakta. VAJK 2011, 21–23.

fost susținute de tatăl său, care a procedat într-un mod similar în cazul mai multor biserici de pe domeniul familial din comitatul Sătmar, respectiv farnciscanul Didák Kelemen și ordinul minorităților, care au încurajat-o.³⁸

Astfel, în anul 1740, când a avut loc reconvertirea bisericii din Sânpaul, Klára Károlyi avea deja o experiență considerabilă în acest domeniu. Moșiile din Transilvania, precum Sânpaul și Gheorghieni făceau parte din moștenirea fiilor săi, iar din punct de vedere al organizării ecleziastice se aflau sub autoritatea episcopiei ardelene; administrativ, erau sub autoritatea Guberniului, spre deosebire de moșiile din comitatul Sătmar și Nyírség, din extremitatea estică a Ungariei, unde cazurile controversate de acest gen erau adresate, pentru obținerea autorizațiilor necesare, Arhiepiscopiei din Eger, respectiv Cancelariei Regale. În timp ce, în ultimul caz, Klára a încercat să exploateze mai ales influența și relațiile tatălui său, Sándor Károlyi, în cazurile transilvănene sursele arhivistice sugerează că, pe lângă suportul parental, a încercat să profite de relația de familie cu János Haller, guvernatorul Transilvaniei între anii 1734–1756.

Ideea recuperării bisericii din Sânpaul datează din 1740. Într-o scrisoare trimisă în martie 1740 tatălui său (anexa 6) Aflăm că Klára Károlyi dorește să obțină autorizația regală pentru preluarea bisericii din Sânpaul de la reformați și de a înființa o parohie sub „protecția” cancelarului aulic al Transilvaniei și a guvernatorului Transilvaniei.³⁹ Planul ei era motivat de creșterea numărului catolicilor la peste o sută, aproape de două ori mai mulți decât reformații. În scrisoarea sa cere sfatul și opinia tatălui cu privire la locul unde să înființeze parohia și modul în care să procedeze pentru a-și realiza planurile.

Scrisoarea relevă de asemenea că plănuia să transfere iobagi reformați din Sânpaul în satul învecinat Ogra (Marosugra), care din punct de vedere ecleziastic era până atunci filia parohiei Sânpaul. Spre deosebire de Bakta și Lórántháza (astăzi o singură localitate: Baktalórántháza), unde reformații au fost compensați prin alocarea unei biserici renovate cu sprijinul ei, aici a

Fig. 11. Biserica parohială din Sânpaul. Fotografie din „albumul Haller”, 1931.

acționat mai radical. Conform acestei scrisori, în cazul dislocării populației de pe 75 de loturi de teren, ea nu ar fi lăsat în folosința reformaților biserica din Ogra, dorind reconvertirea acesteia în folosul catolicilor din sat – al căror număr număra abia 25 de familii – și din satele învecinate, interzicându-le să construiască o biserică nouă sub pretextul că acolo niciodată nu a existat parohie.

Spre deosebire de cazul din Bakta, când înainte de convertirea bisericii cele două confesiuni au semnat un contract, la Sânpaul și Ogra, Klára Károlyi a avut grijă să nu dea nimic în scris. Ea a avut o idee concretă despre modul de ocupare a bisericii, intenționând să-și trimită, cu prilejul unei procesiuni, capelanul însoțit de câțiva nobili ai comitatului ca să officieze acolo Sfânta Liturghie. Datorită prezenței nobilimii – aflăm din scrisoare – nu-i era teamă de rezistență, dar presupunea că reformații ulterior vor protesta, considera prin urmare necesar să ia măsuri pentru a obține autorizația aulică de la Viena, prin relațiile personale amintite. Planuri

³⁸ Aceste subiecte voi fi tratate mai detaliat într-un studiu care va fi publicat în curând.

³⁹ Scrisoarea Klárei Károlyi către Sándor Károlyi. Bakta, 24 martie 1740. ANU, P 398, No. 24503.

Fig. 12. Tablou votiv realizat cu ocazia reconvertirii bisericii din Sânpaul. Foto Júlia Bara.

similare existau și în cazul bisericii din Ogra. Cu privire la fezabilitatea planurilor și consecințele viziunii sale, a simțit o anumită incertitudine, motiv care a determinat-o să ceară și părerea tatălui său.

În aceeași scrisoare menționează și un alt sat (însă fără a-l denumi) în care locuiesc doar două familii calviniste, cu o biserică practic părăsită, folosită rareori pentru cult, cu care probabil avea planuri similare. Mai aflăm că, după recensămintele vremii, pe moșiile fiilor săi parcelele aflate în folosința familiilor de religie reformată depășeau numai cu 30 numărul celor aflate în folosința catolicilor, iar la Sânpaul – probabil în afara celor aflate în serviciul castelului – existau 76 de parcele folosite de catolici și 49 de reformați.

Din păcate, nu cunoaștem scrisorile de răspuns ale lui Sándor Károlyi. Cu toate acestea, una dintre scrisorile Klárei (anexa 7) subliniază că, în cazul Sânpaul, ea a așteptat o ocazie favorabilă, când preotul a fost acuzat de abuz, inițiind o anchetă pentru investigarea cazului de către procurorii săi. După ce aceștia au constatat temeinicia acuzației, preotul a fost demis și pentru mai multe săptămâni biserica a rămas supravegheată numai de un curator. Profitând de această ocazie, în ziua Adormirii Maicii Domnului, pe 15 august, după slujba din capela castelului, sub conducerea capelanului, Klára Károlyi împreună cu cei prezenți s-au dus la biserică unde au asistat la oficierea Sfintei Liturghii. Din spusele sale, acțiunea nu a provocat nici atunci și nici în următoarele patru zile opoziție, dar, fiind convinsă de viitoarele proteste, a considerat necesară aprobarea oficială.⁴⁰

O altă scrisoare a Klárei Károlyi, scrisă la 12 septembrie tatălui său dezvăluie că problema bisericii din Sânpaul a ajuns deja în fața Consiliul Locumtenenței Regale din Viena (Consilium Regium Locumtenentiale Hungaricum), prin medierea lui Sándor Károlyi și prin intermediul cancelarului.⁴¹ Redobândirea bisericii din Sânpaul este comemorată și de inscripția tabloului votiv reprezentând copia icoanei de la Máriapócs, aflat în prezent la Târgu Mureș (fig. 12).⁴² Acesta descrie circumstanțele confiscării bisericii într-un mod puțin diferit de evenimentele reale, reconstruite pe baza corespondenței: potrivit inscripției, în ziua respectivă, a Adormirii Maicii Domnului din 1741, Klára Károlyi tocmai se afla într-un pelerinaj la Máriapócs, pornind de la casa ei din Bakta pentru a cere ajutorul Maicii Domnului în procesul de redobândire a bisericii, în timp ce la Sânpaul un călugăr minorit a recuperat cu succes biserica de la reformați.⁴³ Contrar inscripției, așa cum s-a arătat, evenimentul a fost pregătit chiar de

⁴⁰ Scrisoarea Klárei Károlyi către Sándor Károlyi. Bakta, 29 august 1740. ANU, P 398, No. 24507.

⁴¹ Scrisoarea Klárei Károlyi către Sándor Károlyi. Ardud, 24 septembrie 1740. ANU, P 398, No. 24505.

⁴² Astăzi în Colecția de Obiecte Liturgice a Protopopiatului Romano-Catolic din Târgu Mureș. nr. inv: X.06.00.042; Publicat pentru prima oară în: MIHÁLY 2010, 26, menționat în: MARIAZELL 2004, 353.

⁴³ „Az midon 1740dik esztendoben Nagy-Boldog Aszszony napjan mint azon Szent Szuznek alazatos tiszteloje az Baktai árva hazamtul Processioval az Pocsi Templomban lévő csudalatos képhez mentem azon végre hogy az Boldogságos Szűz Máriának esedezése által a Kerelő Szent Páli Parochiális Templomnak kálvinistaság kezéből való szabadulását nyerhessem, ugyan azon nap mivel egy Tisztelendő Pater Minorita által Isten kegyelméből reméltelen elvétetni, Szent

Klára Károlyi, prezentă personal la dedicarea bisericii, iar călugărul minorit nu era unul oarecare, ci foarte probabil capelanul ei, Athanasius Fejér, care la acea vreme era superiorul mănăstirii din Firtușu (Firtosváralja, jud. Harghita) și care anterior, din 1728 până în 1735 a fost capelan la casa Klárei Károlyi din Bakta, deci nu se poate exclude că ar fi jucat un rol și în redobândirea bisericii de acolo.⁴⁴

Putem presupune că Klára Károlyi a denaturat realitatea nu numai în cazul acestei inscripții, ci și în scrisorile și cererile înaintate organelor oficiale. Acest fapt este sugerat de o scrisoare trimisă de ea vicarului transilvan, János Kastal în această chestiune (anexa 8), în care afirmă că biserica a fost distrusă în mâinile calviniștilor și s-a întors în mâinile lor datorită lui Athanasius Fejér.⁴⁵ Ideea bisericii părăsite se pare că a intrat în tradiția familiei: József Haller, de exemplu, la începutul secolului al XIX-lea, cu prilejul înnoirii și completării dispozițiilor făcute de bunica sa, Klára Károlyi, susține că în momentul respectiv biserica era abandonată.⁴⁶

Cronicile bisericii (*Historia Domus-ur*) din perioade mai târzii, care se bazează pe surse contemporane cum ar fi consemnările în matricole și înregistrări parohiale, oferă informații suplimentare privind istoria timpurie a bisericii. Pe baza acestora putem afirma că fosta biserică parohială, deși nu era abandonată, într-adevăr putea să fie într-o stare de degradare, motiv pentru care a necesitat restaurarea completă. Biserica a fost practic complet reconstruită în două faze (fig. 11). După redobândirea bisericii aceasta a fost restaurată în 1741 de Klára Károlyi: i-a fost adăugat un sanctuar, o sacristie, respectiv un turn și a fost consacrată Sfinților Petru și Paul. Perioada reconstruirii este evidențiată și de cifra anului ascuns în decorul de stuc al bolții

Fig. 13. Copia icoanei de la Nicula din colecția bisericii din Sânmpaul. Foto Kisanna Barabás.

sanctuarului. Pictura altarului, bogat sculptat și posibil realizat concomitent cu masa altarului, amvonul, sfeșnicele și crucifixul,⁴⁷ îi înfățișează pe protectorii bisericii, Sfântul Petru și Paul, iar imaginea de deasupra reprezintă Sfânta Treime. După 1748 Klára a ridicat și două altare laterale mai mici, unul dedicat Sfintei Clara, iar celălalt Fecioarei Maria.⁴⁸

În 1775, fiul lui Klára, Gábor Haller a restaurat din nou biserica: a fost supraînălțată și rebolțită nava, s-a construit o tribună pentru orgă și s-a înlocuit altarul Sfântei Clara cu un altar dedicat Răstignirii. Imaginea Fecioarei Maria de pe celălalt altar, aflată în condiții precare, a fost

Áldozat [...] tetetett annak örökös hála adó emlékezetére irattam azon Pócsi csudálatos kép hasonlatosságára ezen képet az Boldogságos Szent Szűz Máriának legkisebb Tistelő szolgálója K. K.”

⁴⁴ Primele scrisori ale lui Athanasius Fejér către Sándor Károlyi, păstrate în arhiva familiei, sunt trimise din Bakta. Într-o scrisoare din 20 octombrie 1735 el relatează că din casa Klárei Károlyi, unde era capelan timp de șase ani și jumătate, se mută la Nyírbátor. ANU, P 398, No. 17646.

⁴⁵ *Historia Domus* întocmit de parohul László Tőzsér în 1910. AARCAI, ACTGM, 395/e, cutia 3.

⁴⁶ Dispozițiile lui József Haller despre fundațiile bisericii. 12 octombrie 1801. AARCAI, ACTGM, 395/b, cutia 1.

⁴⁷ Astăzi în Colecția de Obiecte Liturgice a Protopopiatului Romano-Catolic din Târgu Mureș, nr. inv. X.06.00.036.

⁴⁸ Aceste altare laterale sunt menționate și într-o scrisoare de donație a Klárei Károlyi pentru lumânări și ulei de lampă din 25 august 1748. AARCAI, ACTGM, 395/b, cutia 1.

repectată.⁴⁹ Ca și în cazul lui Klára Károlyi, meritele patronului au fost eternizate de o inscripție aflată pe un tablou reprezentând Sfânta Fecioară, pierdută de atunci și cunoscută numai din însemnările din *Historia Domus*.⁵⁰ Presupunem că această imagine a Mariei a fost o copie a unei icoane miraculoase, poate chiar copia icoanei din Cluj provenind din Nicula, întrucât inventarul bisericii realizat în timpul vizitei episcopului din 1835 enumeră și două copii de icoane,⁵¹ dintre care doar una s-a păstrat (fig. 13).⁵² Detaliile inscripției icoanei dispărute pot fi citite și în medalioanele aflate deasupra altarelor Răstignirii și a Sfintei Fecioare Maria Îndurerată, renovată în 1775. Tot în același an a fost construită poarta barocă din fața bisericii, cu statui ale Sfântului Petru și Paul (fig. 11). Din secolul al XVIII-lea datează și amvonul bisericii, pe parapetul căruia apar figurile pictate ale celor patru evangheliști, pe tavanul baldachinului porumbelul Duhului Sfânt, iar pe dorsală Învierea.

Deși nu am avut ocazia să investigăm schimbările în populație și relațiile confesionale ale localității Sânpaul cu așezările înconjurătoare – Ogra (Marosugra), Chirileu (Kerelő), Cipău (Maroscsapó), Dileu Nou (Magyardellő), Valea Izvoarelor (Búzásbesenyő) –, materialul sugerează că acțiunile Klárei Károlyi au influențat foarte mult viața acestor sate și au provocat schimbări radicale în istoria congregațiilor reformate de aici. După evenimentele prezentate mai sus, Sânpaul, care inițial avea rang de parohie reformată, a devenit, împreună cu Ogra, filia Dileului Nou, ridicată la rang de parohie. În

1749, bunurile mobile ale bisericii reformate din Sânpaul se regăsesc deja în Dileu Nou, ceea ce sugerează că nu s-au mai ținut slujbe reformate la Sânpaul.⁵³ În mod similar, până în secolul al XVIII-lea populația din Chirileu a fost în cea mai mare parte reformată, formând o parohie. La scurt timp după ce Klára Károlyi a reconvertit biserica „abandonată”, dedicând-o după restaurarea ei Sfântului Ștefan al Ungariei,⁵⁴ găsim clopotul și potirul reformatilor de aici la Valea Izvoarelor, ridicată la rangul de parohie. Cronica bisericii din Sânpaul, datând din secolul al XIX-lea, chiar justifică cauza risipirii populației arătând că: „nu au dat ascultare bunăvoinței”, adică nu s-au convertit la religia catolică, adăugând că, alături de Valea Izvoarelor unde majoritatea s-au mutat, mulți s-au stabilit la Vințu de Sus (astăzi Unirea) și Gornești.⁵⁵ În spatele tuturor acestor procese, ca în cazul Bakta, se pot intui acțiunile Klárei Károlyi, care administra moșiile fiilor săi. Cu toate acestea, în cazul Chirileului – în principal datorită condiției diferite a populației – ea nu a reușit să-și atingă scopul. Din ordinele date de nepotul său, József Haller, parohului din Sânpaul reiese că în 1801 la Chirileu nu existau deloc catolici, biserica fiind abandonată, iar populația era formată din români de religie unită, care dețineau deja o biserică.⁵⁶

În Ogra plănuita reconvertire a bisericii reformate nu s-a realizat, aceasta a rămas în folosința reformatilor. Știm totuși că Klára Károlyi nu a renunțat la planul ei, iar potrivit dispozițiilor din 1745 menționate (anexa 10) a vrut să o dedice Sfintei Elisabeta.⁵⁷ Pentru

⁴⁹ Dispozițiile lui József Haller despre fundațiile bisericii. 12 octombrie 1801. AARCAI, ACTGM, 395/b, cutia 1.

⁵⁰ „Ao 1740 eset. (?) Grof Károlyi Klára asszonyinak édes anyánk buzgó aiatossága és Isten rendelése által Kálvinistaság kezéből Pusztaságában által vévén, Sanctuariummal, Toronnyal, Sekrestyével felékesítve maradékira hagyván, Gróf Haller Gábor 1775. esz. G. Károlyi ... Derekának megmagosításával, oszlopokkal, boltozásokkal, oltárokkal, corussal, kő czinteremmel, cserép fedéllel, sekrestyének újításával, Felséges Istennek örökös tiszteletére s Áldozattyára buzgó alázatos szívvvel teljesítette, és ezen Boldogságos Szűz képit is itten romladozva tanálván újra iratta.” *Historia Domus* (întocmit de parohul Endre Simon). AARCAI, ACTGM, 395/E. 395/e, cutia 1, volumul „a”.

⁵¹ Inventarul bisericii și a celor două capele din Sânpaul. 13 martie 1835. AARCAI, ACTGM, 395/b, cutia 1.

⁵² DUMITRAN-HEGEDŰS-VASILE 2011, 104, fig. 190. (atribuit picturului Mátyás Veress). Colecția de Obiecte Liturgice a Protopopiatului Romano-Catolic din Târgu Mureș, Nr. inv. X.06.00.034.

⁵³ BUZOGÁNY ET AL. 2009, 446, 465–466.

⁵⁴ Vezi dispozițiile Klárei Károlyi din 1745 (anexa 10).

⁵⁵ *Historia Domus* (întocmit de parohul Endre Simon). AARCAI, ACTGM, 395/e, cutia 1, volumul „a”.

⁵⁶ Dispozițiile lui József Haller despre fundațiile bisericii. 12 octombrie 1801. AARCAI, ACTGM, 395/b, cutia 1.

⁵⁷ AARCAI, ACTGM, 395/b. cutia 1; Anexa 10.

catolicii care locuiau acolo un capelan de curte oficia slujbe chiar și la începutul secolului al XIX-lea.

Cert este că o asemenea protecție și sprijin oferiți catolicilor nu au fost lipsiți de conflicte, așa cum arată și cazul Gheorghieniului, unde reconvertirea bisericii a generat proteste, iar comunitatea a apelat la autoritățile ecleziastice și laice. În acest sens, arhivele bisericilor ar putea oferi informații suplimentare. În cazul Sânpaulului, un astfel de abuz este menționat și de cronica bisericii, când un slujitor al lui Gábor Haller, unul dintre fiii lui Klára Károlyi, l-a surprins pe preotul reformat din Ogra ținând în secret slujba într-o șură din Sânpaul și pentru aceasta, cu acordul parohului Mátyás Daróczi, l-a pus în lanțuri și l-a ținut închis în casa de servitori a parohiei. Pentru acest exces au fost amendați, iar Daróczi suspendat din funcție din „ordinul curții regale”.⁵⁸

În convertirea reformaților din Sânpaul însă Klára Károlyi a recurs și la metode pașnice. Despre sărbătorile ecleziastice din Sânpaul – la

fel ca tatăl său, în memoriul intitulat *Providentia Dei* – a lăsat în urmă un memoriu (anexa 10), care descrie sărbătorirea Corpus Christi, când procesiunea pornită din capela („biserica”) castelului, după ceremoniile ținute în diverse puncte ale satului, în fața unor altare de ocazie, s-a încheiat în biserica parohială. Klára, la fel ca tatăl său, care folosea aceste ocazii pentru a-i atrage pe reformați la „sânul sacru al Maicii Biserici”, a considerat sărbătorile ca un mijloc important de a câștiga noi catolici.⁵⁹ Din Bakta cunoaștem un caz similar în anul preluării bisericii, 1731, când la sărbătorile de Paște, comemorate prin pregătirea Sfântul Mormânt, prin procesiune și prin vecernii, au participat din curiozitate mai mulți dintre reformați, unul convertindu-se chiar în ziua de Paști – ceea ce a dat Klárei speranța că numărul catolicilor împreună cu proprii săi slujitori vor ajunge la 50–60.⁶⁰ Putem presupune că la Sânpaul tot din acest motiv au avut loc diverse procesiuni spectaculoase și sărbători bisericești.

BIBLIOGRAFIE

ADAMCZYK 2013

B. Adamczyk, Kelemen Didák és pártfogói levelek tükrében, in: Zs. Tompa (szerk.), *Filológia és irodalom*, II (Piliscsaba 2013) 89–113.

ADAMCZYK 2014

B. Adamczyk, *Isten Szolgája P. Kelemen Didák élete s tiszteletének kibontakozása* (Pozsony 2014)

BRÁZAY 1890

J. Brázay, *Gróf Károlyi Klára néhai gróf Haller Gábor özvegyének két érdekes levele* (Nagykároly 1890)

BUZOGÁNY ET AL. 2009

D. Buzogány et al., *A történelmi Küküllői Református Egyházmegye egyházközségeinek történeti katasztere*, II. *Désfalva–Kóródszentmárton*. *Fontes Rerum Ecclesiasticarum in Transylvania* (Kolozsvár 2009)

DUMITRAN–HEGEDŰS–VASILE 2011

A. Dumitran – E. Hegedűs – R. Vasile, *Fecioarele înlăcrimate ale Transilvaniei: preliminarii la o istorie ilustrată a toleranței religioase: expoziție deschisă la Muzeul Național al Unirii, Alba Iulia, 14 octombrie – 11 noiembrie 2011* (Alba Iulia 2011)

⁵⁸ Historia Domus (scris de parohul Endre Simon). AARCAI, ACTGM, 395/e, cutia 1, volumul „a”.

⁵⁹ Vezi și dispozițiile Klárei Károlyi intitulate *Instructio Devotionalis* adresate parohului din Sânpaul. 21 ianuarie 1741. AARCAI, ACTGM, 395/b, cutia 1. Anexa 10.

⁶⁰ Scrisoarea Klárei Károlyi către Sándor Károlyi. Bakta, 28 martie 1731. ANU, P 398, No. 24092.

ÉBLE 1893

G. Éble, *Károlyi Ferencz gróf és kora 1705–1758* (Budapest 1893)

GERŐNÉ KRÁMER 1962

M. Gerőné Krámer, A baktalórántházi r. k. templom, *Műemlékvédelem* 6/4, 1962, 237–240.

GYULAI 2008

É. Gyulai, Kegyúr és káplán – Károlyi Sándor gróf és Kelemen Didák minorita missziója, in: *Tanulmányok Kelemen Didák tiszteletére. A 2008. április 17–18-án megrendezett konferencia előadásai*. Publicationes Universitatis Miskolciensis S. Phil. Tom. XIII. Fasc. 1. (Miskolc 2008) 71–95.

KIMPIÁN – MÁRTON 2002

A. Kimpián – J. Márton, *Kerelőszentpál – Haller kastély*. Erdélyi műemlékek 34 (Kolozsvár 2002)

KOVÁCS 2016

A. Kovács, „Cursum consumavi...”: Haller István tanácsúr kerelőszentpáli síremlékéről, in: I. Horn et al. (szerk.), *Művészet és mesterség. Tisztelgő kötet R. Várkonyi Ágnes emlékére*, II (Budapest 2016) 179–195.

KŐHALMI 1944

M. Sz. Kőhalmi, Didák és Károlyi Klára, *Kelemen Atya Közlönye* (Miskolc 1944) 43–47.

MARIAZELL 2004

P. Farbaký – Sz. Serfőző (szerk.), *Mariazell és Magyarország. Egy zarándokhely emlékezete. Kiállítás a Budapesti Történeti Múzeum Kiscelli Múzeumában 2004. május 28. – szeptember 12.* (Budapest 2004)

MÉSZÁROS 2017

K. Mészáros: Gróf Haller Gábor halála és temetése (Kolozsvár, 1723. november 27. – december 14.), *Korunk* 28/12, 2017, 96–101.

MIHÁLY 2010

F. Mihály (szerk.), *Mária-tisztelet Erdélyben. Mária-ábrázolások az erdélyi templomokban* (Székelyudvarhely 2010)

OLTONTÚLI 1944

Oltontúli, Kelemen Didák életéből (halálának 200 éves évfordulójára), *Kelemen Atya Közlönye* (Miskolc 1944) 16–31.

ORBÁN 1871

B. Orbán, *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismeai szempontból V.* (Pest 1871)

PÁL-ANTAL 2013

S. Pál-Antal, Pestisjárvány a Székelyföldön 1708–1711 között, in: S. Pál-Antal – Zs. Simon (szerk.), *A Maros megyei magyarság történetéből 3.* (Marosvásárhely 2012) 166–176.

PEDRELLI 1978

A. M. Pedrelli, Una grande figura terziaria francescana. Clara Károlyi, *Luce Serafica* 51/12, 1978, 103–107.

RÁKOS 1975

B. R. Rákos, *Ugye, Atyafiak?! Isten Szolgája P. Kelemen Didák, OFM Conv. élete* (Róma, 1975)

SAS 2007

P. Sas, A kolozsvári piarista (egykori jezsuita) templom sírfeliratai, *Lymbus* 2007, 149–177.

TAKÁTS 1892

S. Takáts, Kelemen Didák és Károlyi Sándor családja, *Katolikus Szemle* 6/3–4, 1892, 394–430. (1. közlemény), 535–561. (2. közlemény)

TARNAI 1979

E. Tarnai (közli), Preziosa testimonianza. Clara Károlyi delinea la figura di padre Kelemen. *Luce Serafica* 52/2, 1979, 44–50.

TERDIK 2005

Sz. Terdik, A pócsi Szűzanya kegyképének másolatai, in: I. Ivancsó (szerk.), „Téged jöttünk köszönteni”: A máriapócsi kegykép harmadik könnyezésének centenáriuma alkalmából rendezett nemzetközi konferencia (Máriapócs, 2005. november 21–22) anyaga (Nyíregyháza 2005) 49–62.

VAJK 2011

É. Vajk, „telyes tehetsegem felseged szolgálja”, *Örökség* 15/11, 2011, 21–23.

IZVOARE DE ARHIVĂ

ANU, P 398

Arhivele Naționale ale Ungariei, Arhivele Centrale (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest), Arhiva Familiei Károlyi, P 398 (Missiles)

AARCAI, ACTGM, 395/B

Arhiva Arhiepiscopiei Romano-Catolice Alba Iulia, Arhiva de Colecție din Târgu Mureș, Arhiva parohiei romano-catolice din Sânpaul, 395/b (Arhiva parohială), cutia 1.

AARCAI, ACTGM, 395/E

Arhiva Arhiepiscopiei Romano-Catolice Alba Iulia, Arhiva de Colecție din Târgu Mureș, Arhiva parohiei romano-catolice din Sânpaul, 395/e (Volume), cutia 1, 3.

ANEXE

Anexa 1.

Scrisoarea Klárei Károlyi către mama sa, Krisztina Barkóczy. Săulia („Sally”), 16 decembrie 1713. ANU, P 398, No. 23689.

Én édes nacsaszom nag[ysá]god parancsolatya szerint meg indultam volt, hogy az innepekre udvarolhassak nag[ysá]godnak, de isten akarattya szerint azon szándékunk meg csalódott, mivel egy ton az kin az nyáron szárazon jártunk által ottan az jég lefogkat [sic!]⁶¹ de Istennek hála mint hogy csekély volt az víz s hirtelenséggel ki húztak bennünket, s kivált engem legelőbb

kihúztak, s az paternek az száraz mentéje volt, s hirtelen levettem az vizes köntöst, az páter mentéjében, köpönyegben miben hat [hált] bele rakattak, közel lévén falu, jó meleg házban mentünk s jól megmelegettem, s által nem vert az hideg, ijedve pedig istennek hála meg nem ijedtem, fájdalmot pedig tellyességgel semmit sem érzek [...]

Anexa 2.

Scrisoarea Krisztinei Barkóczy către mama sa, Judit Koháry. Olcsva, 23 decembrie 1713. ANU, P 398, No. 37120.

[...] szintén minden órán várom s majd nyugtalankodom az leányom iránt, ihon jön Korda

üres alkalmatossággal, megindultának vólt Szent Pálról s amint Alparét felé jötte nek vólna

⁶¹ Lefakadt, leszakadt.

jó úttal, valami Tón jöttek volna a jégén, máskint ország uttyán, le szakadt alattok a jég s meg áztak, de Istennek hála olly szerencsétlen esetben is szerencsésen semi baj nélkül megmaradt a leányom, sem az hideg által nem verte,

sem semmi fájdalmot nem érzett se az nap, sem itczakának idején, se másnap délig, Korda jelenlétében semmi változása éppen nem volt, az mint az accludált leányom leveléből bővebben meg értheti N[agysá]g[o]d [...]

Anexa 3.

Scrisoarea Klárei Károlyi către tatăl său, Sándor Károlyi.

Bakta, 25 august 1737. ANU, P 398, No. 24363.

N[agysá]god M[é]l[tósá]gos két levelét 15dik(én) költet péntek este nagy szívbeli szomorúsággal vettem, másnapon pedig ezen órában örvendezt[et]ő kegyes atyai levelet nagyságodak [...] megvallom semmi reménységem nem volt az Gabrisomhoz tudván az táboron való létét, olyba

tetszik mintha ujonnan támasztotta volna fel az Isten kiért áldassék Istennek örökkön örökké Sz[ent] neve érette ki [...] ily veszedelmekben ily dicsőséges csudálatos hatalmas erejét ki mutatya, hatalmas oltalmát kiért dícsértesség Sz[ent] neve [...]

Anexa 4.

Scrisoarea Klárei Károlyi către tatăl său, Sándor Károlyi.

Bakta, 5 septembrie 1737. ANU, P 398, No. 24368.

N[agysá]god M[é]l[tósá]gos kegyes és I[ste]-nes intentioja szerint való levelét az mindkét rendbéli nagy alázatosággal vettem. Igaz dolog hogy minek előtte N[agysá]godnak ezen M[é]l[tósá]gos levelei érkeztenek volna már azon szándékom nekem leányimmal azon keserves hír hallásomban Poltra [Pócsra] menvén az Boldogságos Szűz esedezése által Istenhez folyamodni vigasztaló drága kegyelemnek megnyeréséért melyben hogy ha meg hallgattatom, örvendetes hírt ad Isten hallanom köteleztem magamat örökös hálaadásul Mária Czelben való menetelre tavasszal, megnyervén az Úr Isten véghetetlen irgalmasságából, gondoltam, hogy nem halasztom tavaszra, hanem az fiaimat haza várván az Táborul velek követni fogom.

De az Úr Isten mégis hamarabb való végbe vitelet kívánta tapasztalnom melyet kész is vagyok követni Sz[ent] segedelméből minél hamarabb mert nagyságod Kegyes tetczését, rendelését első leveléből értvén noha a kettős céllal mind' által el tekeltett [tökéllett] szándékkal rezolváltam magamat, hogy ha az külső testi haszonra való cél nem kívánja is, tovább egy átalýában nem halasztom, hanem Isten segítségével Kisasszony napjának oktaváján ugymint 15 7bris Devotio végben vitele után ha csak még falu határáig is processioval el indulok onnan az Ur Isten drága kegyelme által valamire világositatunk telyeshitelhető [!] buzgó háladó szívvel beáldozott valóságos bucsus utat követünk [...]

Anexa 5.

Scrisoarea Klárei Károlyi către tatăl său, Sándor Károlyi.

Adoni (Éradony), 31 august 1737. ANU, P 398, No. 24366.

N[agysá]god 23dik költ M[é]l[tósá]gos kegyes atyai levelet nagy alázatosággal vettem, parancsolatyát N[agysá]godnak alázatossággal veszem, megvallom, hogy nem csak szín hanem valósággal is köteleztem is magamat Mária

Czellben azon hálaadásra de eddig nem hirdetem, ezzel terjesztem hogy nagyságod szándéka megegyezett, azért megyünk vagy csak az magamét, az mint jobbnak látom, de minap még híre sem hallatni hogy háború van, máris

tele volt Bereg megye hogy futok, ha szomszéd faluba megyünk sem érkezik az lárma nélkül de tülem bizony nem ered azért holnapután Isteni szolgálatra Károlyba megyek, meglátom az árvákat ha jöhetnek terminálok Pócsra ott devotizálván kövessük utunkat, az mi olyan van arról rendeltést tévén hozzák utánnunk ha

velünk nem jöhet. Sándorért holnapután indítok Erdélyben noha már ötöt az M[é]l[tósá]-gos gubernátor gratiajában ajánlottam vala az ház őrzéséért, atyai képen ajánlotta, válalta is gondviselését melyet talán magam sem kívánhattam, de N[agysá]g[o]d parancsolatyára csak ki hozattam [...]

Anexa 6.

**Scrisoarea Klárei Károlyi către Sándor Károlyi.
Bakta, 24 martie 1740. ANU, P 398, No. 24503.**

[...] minthogy Isten annyira gyarapította az pápistaságot Sz[ent] Páli jószágokban gyermekimnek hogy száz teleknél egy néhányval többre felmegyen, ha mód tanálthatnánk Nagyságod istenes munkája, méltóságos cancellárius és méltóságos Gubernátor ur kegyes i[ste]nes igazgatási és protectioja által hogy az anyaszentegyház terjedésére s az szegény lelkeknek épülésire Templomot foglalhatnánk nekik, szolgálatyokra papot állíthatnánk. Úgy tetszik az keresztényi kötelességtől ösztönöztetünk az Istén szolgálatyának elő mozdítására kívált hogy Istén kegyes irgalmasságából erre Nagyságod istenes példájával bőségesen tanítottunk, mely hol és miképpen eshetnék meg jobb és hasznosabb és állandóbb vagy meg alhatob móddal kegyes istenes bölcs ítéletit alázatosan kérem Nagyságodnak s hogy világosítását alázatosan jelenthetem [...] gondolkodtam, hogy ha az Szent Páli falusi templom vetethetnék el azon fundamentumon hogy több számmal vadnak ottan az pápisták mivel majd kétannyi mind lélek, mind gazda számra h[ogy] az predikátor-tul is elesnék parochiája az Templommal, adatnék át neki Ugra nevű falu ugyan fajimé Sz[ent] Pálhoz való filiális lévén, az ott levő templom is együt vetetettnek nem bocsátván oda is az Predikátort ezen okon hogy eddig is ottan parochia nem volt ujnak felállítására nincs hatalom vagy szabadság, sem az Sz[ent] Páli parochiátul való elszakasztására annyival is inkább, hogy hasonló szükség van Isteni szolgálatra ottan mint hogy 20 telek onnan is vagyon papista s az közel való falvakban is feles papistaság s ők ámbár 76 telekből állók is mennének szomszéd faluba ki közel esik Csapo nevű.

Hogy pedig előre az fundamentumot nekik ki nyilatkoztatni nem volna jó sem nagy méltóságok sem magam nevezési ne forogna benne az mely pater ott szolgálna az lelkeknek processio járás alkalmatosságával két három becsületes N[emes] Vármegye tagjai jelenlétében csak be mennének az templomban, otan az Sz[ent] Misét el mondanák. Az nemesség jelenlétében nem mernek valami rendetlenséget elkövetni csak úgy gondolom talán az után ha panaszra mennének az emberem csak azt mondhatná, hogy miért mondták benne nem adhattya vissza, tudosit innen válaszolna az ember, az alatt míg ők is futnak fáradnak, odafel az megírt vagy még annál fontosabb okokkal nagyságodtok kegyes istenes munkája által megnyerhetnők, csak ott helyben függőben, pecsét alatt közre míg tartatik manuteniálhatnak melybe az gondviselőm is lehetne segítség oltalmában hogy hozzá ne nyuljanak s ne báncsák. Talán lenne haszna ha megunnák s abba hagynák, talán ha pedig ez az kettő így meg nem eshetnék, melyiket volna jobb venni, hogy ha Istén üdövel nagyobb gyarapodását adná az anyaszentegyháznak előmenetelét inkább lehetne könnyebb móddal hozzájárítása, ezen mostani munkával állandóbb fészket azáltal nem annyira verhetnének magoknak Sz[ent] Pálról talán inkább ki eshetnek így kevesebb számok ottan, az Ugrait ha jobb volna az meg írt móddal az hol processióval nem esketnek is, történt uttyok alkalmatosságával az becsületes nemesi rendnek az Templom körül való sétálgatván [sic!] az páter együtt be menvén Sz[ent] Misét mondana benne mely végben mehetne ilyen móddal nagyságod bölcs ítéletihez alázatosan folyamodom, hogy

mi móddal eshetnek jobban, minemű következhető akadályokat, bajokat méltóztatik benne által látni nagyságod, annak meg előző orvoslását alázatosan kérném nagyságod m[é]l[tósá]-gos gratiájából [...]

[...] de úgy tetszik, hogy szintén templom-jok az feljebb írt conceptus szerint nem lehetne is [az ugraiaknak], lehetetlen volna annyi lelket lelki atya nélkül hadni már lelki sérelem nélkül [...]

Anexa 7.

Scrisoarea Klárei Károlyi către Sándor Károlyi. Bakta, 29 august 1740. ANU, P 398, No. 24507.

[...] az mint egy alkalmatossággal említettem az Sz[ent] Páli prédikátornak valamely mocskos állapotban való keveredését kiv[árván] inquisitionnak végben vitelét is parancsoltam vala ha jól emlékezem reá nagyságod kegyes atyai jóvá-lásából is de mivel az predikátor maga végben vitte emberem azt szükségesnek nem állította, el mulata, hanem telyes világos lévén gonossága, az melyet neki valamely lopásba való egyvele-dése meg változtatásául az super intendensnek irt az gondviselőm s az superintendens predi-kátorok gyűlését tartva ottan mind predikátor mestert meg fosztották hivatalától, el vitték és így üresen maradván mind Templom, mind Parochia csak idáig hagyván ott egy mestert ugy egy öt hétig úgy álván üresen az temp-lom, látván az alkalmatosságot az ott levő páter nagy Boldog asszony napján midőn *házamnál levő kápolnában* be gyűlt az nép Sz[ent] Lélek segítségül hívása után jelentette az népnek másutt akar misét mondani, jöjjenek el, el ne

Még harmadik falujokban fiajimnak van egy majd pusztán álló templomjok az hol két gazdá-bul álló kálvinisták vadnak, egy pápista más idegen faluhoz való filiális csak általmenetelével teszen olykor az könyörgést.

[...] gyermekeim birodalmában az kálvi-nisták mintegy 30 telekkel haladgyák felül az pápisták számát [...]. [...] Szent Pálon 76 az pápistasáh kálvinista meg 49[...]

maradgyanak kik nagy sereggel utanna indul-ván az paternek az kápolnába az temetőhöz menne csak akkor tudták meg mikor az falusi kálvinista templomhoz fordult ottan kérvén kulcsot az ideig ot hagyot mestertül nem adta könnyen meg nyitván az templomot be menté-nek s mind az Sz[ent] Misét, minden egyéb ájítatosságot benne szép csendesen az népnek legkisebb zendülése nélkül áldassék az Urnak Sz[ent] neve erette örökkön örökké végbe vitték s negyed napon irván az levelet mind adig azon szép csendességben meg maradtanak legkisebb elllenkező szót sem halván csak az parasztságtul is [...] esztveli reggeli imádságra az templomban el is kezdetenek járni nagy figy elmességgel hall-gatván jelen voltak, de csak el hiszem azon csen-dességben meg nem hadgyák minden módon meg védik mestersségek visszavételére de remé-lem az Sz[ent] Lélek úr isten ki eddig csudálatos kegyes gondviseléssel igazgata, kormányozta, megtartására is nyújt segedelmet [...]

Anexa 8.

Scrisoarea Klárei Károlyi către János Kastal, vicarul episcopiei romano-catolice din Alba Iulia. Sânpaul, 17 ianuarie 1741.

AARCAI, ACTGM, 395/e, cutia 3. Copie după documentul original din Arhiva Episcopiei Romano-Catolice din Alba Iulia (Act. epp. fasc. 25. No. 2. 1741) în Historia Domus-ul întocmit de parohul László Tőzsér în 1910.

Befordulásom alkalmatosságával kívántam az M[é]l[tósá]gos Urnak levelemmel udvarolnom s

egyszersmind alázatos kérésemel, szándékomal az M[é]l[tósá]gos Úr eleiben terjesztenem mint

hogy az Úr Isten véghetetlen irgalmasságából ezen Szent Páli Kálvinisták kezében elpusztult Templomot s parochiát T. Pater Fejér Athanasius Firtosi praesidens Atyám iram Istenes buzgó szorgalmatossága által kezünkben adta hogy tovább is az Ur Isten Sz[ent] Nevének tiszteleti terjesztessen s az igaz hitben levő hideg [?] együgyű népnek édesítse is meg a kívül valóknak meg térésre gyarapítatná ő K[egyelmé]nek által amennyiben az ittvalóknak ő K[egyel]mekhez vagyon Ismercségek s ő K[egyel]mek is valóban, tudván ezeknek természeteket. Egy idejig kívánom kezet alatt alag hagyni az említett templomot és házat, hogy Istenes munkálkodások által administráltatnék,

míg mindenek jobb rendben vezettethetnének s jövőendőben az becsületes plébános is subsistálhasson arra való nézve kérem alázatosan az M[é]l[tósá]gos Úr Istenes atyai áldását s juridictióját, melyet minden Isteni ájtatosság, minden külső rendelkezések meg erősítésének s az által üdvösséges szokás bevezessék az M[é]l[tósá]gos Úr gratiájából Investitúrájok lehetne ő K[egyel]meknek, hogy az M[é]l[tósá]gos Úr protectioja Istenes buzgóságával ez is mind állandóbb hasznosabb és gyümölcsösebb legyen. Vagyok is teljes bizalommal, hogy ily lelki jóra nézendő kívánságomban az M[é]l[tósá]gos Úr személye előtt meg nem fogyatkozom, amidőn ajánlom magamat az M[é]l[tósá]gos Úr gratiájában [...]

Anexa 9.

Scrisoarea lui János Kastal, vicarul episcopiei romano-catolice din Alba Iulia către Klára Károlyi. Alba Iulia, 22 ianuarie 1741. AARCAI, ACTgM, 395/e, cutia 3. (copie după documentul original aflat în Arhiva Episcopiei Romano-Catolice din Alba Iulia (Act. epp. fasc. 25. No. 2. 1741) în Historia Domus-ului întocmit de parohul László Tőzsér în 1910)

Ezen múltó hónapnak 17dik napján Sz[ent]-Pálról költ levelitől N[agysá]g[od]nak szegény hazánkban szerencsés jelenését örömmel értvén ottan levő közelebb visszafoglalt és eretnecség erőszakos birodalmában elpusztult Parochialis Ecclesiát s házat nem különben hülye és együgyű Catholicusok perfectióját úgy azoknak tévelygésből reménylett szaporodását tűrő [?] buzgósággal N[agysá]g[od]tul szívesen annyiban secundalom hogy Tiszt[elendő] Pater Minorita

Uraimék, kik azon helyiségben ismeretessék parochusi juridictioval és hatalommal feljebb nevezett Parochialis Ecclesiát administrálhassák, és ahoz tartozandó fundusokat bírassák továbbra való dispositióig. Reményilem az alatt hogy N[agysá]g[od] udvarlásához szerencsém lévén állandó administratiójáról bővebben conferálhatok. Abban pedig N[agysá]g[od] bizonyos legyen, hogy Töllem kitelhető dolgokat illető parancsollattjainak teljesítője leszek [...]

Anexa 10.

Dispozițiile Klárei Károlyi despre donațiile parohiei catolice din Sânpaul, precum despre sărbătorile și săvârșirea Sfintei Liturghii adresate parohului din Sânpaul. Sânpaul, 12 septembrie 1745. Copie din 1836. AARCAI, ACTgM, 395/b, cutia 1.

[...] Mivel az Ur Isten maga véghetetlen irgalmasságából az Eretnekségnek sok időktől fogva dísztelenül Boldog szorongató dögletes igájából ki vévén újonnan kezünkben Ao 1740 Eszt[endőben] Nagy Boldog Asszony napján a faluban kint levő Templomot vissza adta, igaz Lelki esméret szerint nem képes egyébre ezen mennyei bölts Gondviselést magyarázni, hanem hogy ebben és ez által is ujobban az igaz vér

nélkül való Áldozatok-béli Isteni Tisztelete felálltassék, szentséges Nevének dicsérete kijebb terjesztessék s az ő Any[a]-Szentegyháza gyarpittattassék s Ő Sz[ent] Felségének. Kire nézve hogy ez bővebben és állandóbban fundamentumosabb gyökeret verhessen, kötelesnek ismervén magamat ő Szent Felségének számtalan sok jó teteménnyének s meg hálálhatatlan Malasztinak, s hogy méltatlan szolgálójával vigasztalását

s munkálkodását közleni és magában kegyesen meg tettezni méltóztatott, ki telhetőképben való hála adására, tehát ezen Isteni Tiszteletnek buzgó s példás eszközeinek s oltára szolgainak kik az oltárról élnek vékony értékemhez képest teszem ilyen rendelkezésemet: [...]

A Plébánusnak kötelessége tehát lészen:

1o Hogy mivel Isten Ő Sz[ent] Felsége az Eretnekség kezéből kezünkbe kegyesen bocsátotta a Templomot, annak meg ismert örökös hála adására akarom, hogy minden nap Sz[ent] Mise után a Jesus nevére való Lytaniák alatti 1. vagy 2. imádságotskáival – estve pedig azaz vetsernye vagy Lytaniák után a kösséggel a mint ki adatott magyarul imádkozván el mondassanak.

2o A Temetőbe lévő Boldog Aszszony Kápolnátskájában minden szombaton Szent Misét szolgáljon a Boldog Szűz makula nélkül való fogantatásának tisztelő emlékezetére, ha csak valamely kiváltképben való akadály, így mint betegség vagy nagy innep nem lenne. Az Intentio pedig akarójában légyen Plébánus Uramnak.

3o Minden Holnapnak ha lehet első, különben ha gátoltatás érkezne valamely szombatján

rollam s Istenben boldogult Uramtól lévő két Istenben kimult agazott familiákért a Torony alatt akarom az én intentionra a Temetőben, hogy Sz[ent] Misét szolgáljon.

4o Isten a Kerelei Templomotskát kezünkbe adván mint Filialisban minden két hétben egy Sz[ent] Misét szolgáljon, az első Punctum szerént, maga intentioja szerént imádkozván, mint az első Punctumban nevezetett.

5o Ugrán addig is míg Isten a Templomot csudálatoson kezünkbe engedi egy oratoriumot egy ház végében csináltván, minden két hét múlva egy Sz[ent] Misével által mennyen az első Punctumot observálván ebben is, de maga intentiójára.

6o A Temetőben lévő Kápolnában akarom és kívánom ezen intentio végbe vitessék, ezen Czinteremben fekvő M[é]l[tósá]g[o]s Familiák és minden Esztendőben Anniversalis Commemoriatiobeli Sz[ent] Misét szolgáljon T[iszte]lendő P[áter] Plébános Úr Octaváján omnium fidelium defunctorum, azon napra talán meg eshetnék valamely Privilegium a Lelkek szabadulásáért, vagy valamely áldást vagy butsut hozatni, talán nem lesz idegen dolog ha próbáltatik.

INSTRUCTIO

Tudom, s a jó Lelki esméret azt hozza magával, hogy minden igaz Lelki Atya azon igyekezik, hogy buzgobban elő mozdítsa az Isten dicséretét, s Lelkek buzgóságát, de sok idő folyása alatt találkozhatnak oly állapot, melyben az lehetne mentsége egynek vagy másnak, hogy írásban nem lévén a Rend-tartás, nem tudja miből áljon, így hogy el ne alugyon, reménlem emlékezetnek okáért bevett s el tökélelt szokás és szándékom le írása nem lészen semmi Zelosus Lelki-atyának botránkoztatására, hogy így kívánom az idegeny atyafiaknak is példa-adásokra nézve.

A Kastélyban, minthogy a Fundamenti D[icsősé]ges Sz[ent] Pál Apostol tiszteletére tétettetett a Templomnak, azért Sz[ent] Pál fordulása napjára hozattassék a Butsu, és a külső Templomból Processio jöjjön bé Sz[ent] Pál fordulása napján és a Devotio reggel, estve is itten végeztessek.

Kereszt járó héten a Processio egyik nap Ugrán, más nap Kerelőre, harmadik nap pedig a Boldog Aszszony Kápolnához mennyen, egyszer a kastélyból, máttzor a külső Templomból, mivel egyenlőképben mind a kettőt Templomnak tartom.

Tudom azt, hogy disztelenségnek (hathatos oka réa nem lévén) ha el nem mulatodnék itélné a Lelki-atya, ha Szent Háromság napján Abosfalvai Processiot el mulatná, az Eretnekség és a Kösség épületére nézve. Ugy másokat is.

Ur napján pedig a szokás szerént való Solemnitással oltárok csinálásával, Kastélybeli Templomból mennyen ki a Processio, és oltáronál való szokott Devotio el végzésével térjen a külső Templomba vissza. Vasárnap a külső Templomból a mint most meg iratott Ugrára mennyen és ott tartassék a Solemnitas, Octaváján pedig, minthogy nem oly solemnis nap tsak

Processio járassék a Templom körül Sz. Pált. Énekes Mise a Szentség ki tételével legyen.

Azon nyolcz orakor estvéli harangozás után a Szentségről való Lytania fenn szoval a Kösséggel mondattassék Plébános Úr által, és egy kis Szentségről való imádsággal, ezek után az Angyali estvéli Üdvözet végzésével áldást adni a Szentséggel a népre. Egyik octávján Ur napjának, mint másutt jó szokásban lévő Papoktól dicséretesen tartatik, a Parochialis Templomban, azaz a külső Templomban, ha tsak az Uraság külömben bizonyos okaira nézve nem kívánnya.

Szent Péter és Sz[ent] Pál napjára butsut hozatván a külső Templomban egy-ház napját akkor énekes Sz[ent] Mise előtt körül való Processioval és Praedicatioval tartván a Devotio el ne muljon.

Minthogy a külső Templomot Isten Nagy Boldog Aszszony napjára adta kezünkbe, tehát azon napot illendő Solemnitással tartani (ha tsak valamely felé Processioval nem menyen butsura a Kösség) el ne mulassák, örök hála-ado emlékezetre nézve. Mise előtt lévő Templom kerülő Processioval Te Deum laudamus énekel tessék és Praedicatioval.

Az Kerelei Templomot Isten ő Sz[ent] Felsege el hagyattatás által Isten kezünkbe adván Sz[ent] István Király napjára (kit annak renováltunk) tiszteletére Butsut hozatván Processioval innét oda menván mint más Egyház napján illő Solemnitás tartassék. Meg emlékezvén örökös hála-ado Szivvel, hogy az napra tétettetett vala terminus a Sz[ent] Páli külső Templom vissza vételére az Eretneki sorstól, kinek meg maradása ditsőséges Anya sz[ent] Egy-ház gyarapito Magyar Apostolának tulajdonitván kívánok dedikálni is.

Ugy Ugrai Templomot, ha valaha Isten ingyen való Kegyeleméből kezünkbe eresztené, kívánom Sz. Erzsébeth Özvegy Aszszony tiszteletére dedikáltassék, s napjára Butsut hozatván, mint elébb meg irattatott illő Solemnitás tartassék, innen Processioval menván addig is az oratorium Sz[ent] Erzsébeth tiszteletére tartassék ebbéli Devotioval.

Noha Istenben boldogult Haller Gábor

kedves férjem Intentioja szerént a Temetőben Boldog Aszszony makula nélkül való fogantatásának tiszteletére a Templomotskát építettem, mindazonáltal, hogy hideg időre esvén azon nap, az népnek kedvezni kívánván, úgy más Boldog Aszszony körül béli Devotioktól el ne huzattassanak, azért determináltam Boldog Sz[ent] Szüz Rosariuma Tiszteletére, az az octobernek első vasárnapjára butsut hozatván Processioval ki menván Solemnitással azon Innep tartassék oda ki, ösztönöm lévén arra, hogy ez a Sz[ent] Congregatio fel állittatván az Isten ditséretére gyarapodjék.

Ezen felyül tudom, hogy a meg irt s régen ki adott Dispositioim végbe vitettetnek, mind az által valamint eddig, de annyival is immár szorgalmatos gondot viseltesen a Templomokra annak kevés eszközeire maga is, noha Tiszteim vagy Posterioritassim tudom számba tartják, inspectiojában legyen, távoztatván minden disztelenséget, kárt, úgy a Mestert, Megye Biráját a Templomra, s annak minden helynek gondviselésére s takargatásaira, csinosgatására, öltöztetésére, renováltatására ösztönözze, ha külömbet tapasztal az Uraság hir tételével s akaratjával kár vagy gondviseletlenséget meg büntesse, ha szükség el is változtassa.

Minthogy a Mester ezen Deputatumon kívül mindeneknek szokás szerént harmadában részesül, valamik a Községtől jönnek bérbe a Paternek, azért a Közjot is előtte hordozván példájával s hivséges Lelki Szolgálatjával serénykedjék, mint a praespecificalt solemnitásokban hiba ne történnyék, Eső eleib[e] harangozzon idejében. A Templomra mindegy tiszta Szüz Leányra gondot viseljen, apolgassa, csinosgassa, conserválja. A Megye Birájával, vagy is Egy-ház fiával kit azért minunitáltam fiaim tettzéséig, hogy mindenekre, mind más vétkesek büntetésekre hiv szolgálja legyen Krisztus Anya-Sz[ent] Egy-házának, külömben se tselekedvén, hogy érdemek szerént büntetést ne vegyenek. Azért e képpen Ezeket el tökéltt erőss Szándékkal Istennek ajánlván örökre determináltam végső akaratom szerént fel bontathatatlanul Isten ditsőségére, Lelkek vigasztalására. [...]

Anexa 11.

**Dispoziția Klárei Károlyi către parohul din Sânpaul. intitulat „Instructio Devotionalis”.
21 ianuarie 1741. AARCAI, ACTGM, 395/b, cutia 1.**

Mivel az Ur Isten véghetetlen Irgalmasságából vigasztalást nyújtot Anya Szent egy házunknak s meg engedte hogy kezünkben vissza jöjjon Eretnek kézbül Templomunk kiért Aldot legyen Szent neve hogy Arva Sorsomban ily vigasztalást adot Szent Nevének Tiszteletére gyarapítására, az Igaz hitben levőknek gerjesztésére és az Igaz hiten kívül lévőknek Idvesseges utra valo vezérlésére hogy ennek mennél job buzgo telyesedése lehessen vagyok tellyes bizodalommal s tudom meg sem fogykozom az Itten Szolgáló Tisztelendő Attyám Uramék Istenes buzgoságában hogy minden ki telhető modgyait fel álitani az Istenes tiszteletnek elő mozdítására az felyeb irt czélok szerint el nem mulatyák az mellyet szivessen is ajánlok hogy az Üdökhöz s népnék hajlandóságához alkalmaztassák, kérem s kívánom hogy minden nap Szent Mise után ha az Üdvösséges Jésum nevéül valo lítánia nem mondattatik is leg aláb egy Regeli Imádság mondassék mellyel Intentio tételre s egyéb a féle lelki vigasztalásokra, Istenes dolgokra ebresztessék a nép s az Eretnekek edesitessenk, vonatassanak az Isteni Szolgálatra valo meg jelenésre mivel az Szent Mise áldozatyát ők nem tudgyák miben ályon Az Imádsággal ők is edesitetnek kivált ha hozzájuk lészen alkalmaztatva az minémük vannak az Pázmányban.

Ugy hasonlóan minden nap az Estvéli

Lítánia is folyon vagy ólykor az helyet valamely Soltár énekeltessék az Eretnekek edesítése kedvéért mivel nálok annak nagy Érdeme ugy nem tudatik es ugyan az Után akár Lítánia, akár Vecsernye vagy Magyar Soltár mondatik is ugyan csak Estvéli Imádságokbul vagy más szép magyar imádság mondassék.

Azonban azon is tellyes Igyekezettel légyen az édes Tisztelendő Attyám Uram hogy midőn az üdő s az alkalmatosság engedi vagy az közeleb essendő Szent bucsukra vagy ha oda nem lehet leg aláb Iten hol egyik s hol más Templomban de kivált az hegyen levő Bóldogságos Szüz Templomában processiot Indicson ara a népet édesítve ösztönöze kivált az Boldogságos Szüz Ünnepin és Jeles napok el következve.

Mindenek felet leg nagyob Jónak s vonatásra s gyarapodásra valo eszköznek tapasztaltatik mind az Eretnekeknek, mind az Igaz hitben lévők nagy vigasztalására az házon kint valo látogatás oktatás. Azért ha csak Egy házban egyszer is egy napon midőn az Üdő engedi kérem meg látogattassanak hogy az felyebb Irt Ok s Czél telyesedgyék. Rulam pedig Szegény bünösrül kérem Alázatosan az Édes Tisztelendő Attyám Uramékok kik Itten fognak szolgálni méltóztassanak Szent Áldozattyokban meg emlékezni mind éltemben, mind holtóm után [...]

KÁROLYI KLÁRA'S ECCLESIASTICAL PATRONAGE IN SÂNPAUL

(Summary)

his paper analyses the role of Klára Károlyi in the ecclesiastical life of Sânpaul extending the context to other similar activities of her aiming the strengthening of the Catholic church on her estates (Baktalórántháza, Gheorghieni). It also examines her methods and the persons who served her as a model or helped achieve this goal.

The first act of church patronage of Klára Károlyi (1697–1750), the daughter of Sándor Károlyi and Krisztina Barkóczy and the wife

of (III.) Gábor Haller (1685–1723) was the construction of a votive chapel in Sânpaul – the estate centre of Haller family – in 1713, later transformed into the funeral chapel of the Haller family. It was built in gratitude for surviving a sleigh accident. This event was commemorated by the painting of the main altar of the chapel, known only from archive images, being completed by the representation of Immaculate Conception and anti-pestilential saints. Another votive painting of the chapel (today

in the Collection of Liturgical Objects of the Roman Catholic Archdiocese in Târgu Mureş), commissioned by Klára Károlyi in 1737 commemorated the survival of her brother, Ferenc Károlyi and her son, Gábor Haller in an unexpected Turkish attack near the fortress of Banja Luka (Serbia) during the Balkan campaign of Emperor Charles VI. This painting representing the the statue of the Virgin Mary of Mariazell and the battle near the fortress of Banja Luka has an almost identical pair in the parish church of Bakta (today Baktalórántháza).

Klára Károlyi became increasingly involved in the life of the churches on her estates following the early death of her husband, Gábor Haller in 1723.

The most important of Klára Károlyi's measures meant to favour the Catholic church in Sânpaul affecting the confessional structure of the population as well was the reconversion of the former parish church used at that time by the Reformats. This was not the only act of her of this kind: in 1731 she proceeded similarly in Bakta and in 1748 in Gheorgheni, where she had taken out from the usage

of Reformats the former parish churches.

The reconversion of the church in Sânpaul is commemorated by the inscription of another votive painting (currently also in Târgu Mureş) representing the copy of the icon from Mária-pócs. This describes the circumstances of this event in a slightly different way from the real events which can be reconstructed relying on the archival sources presented. Among the renovation of the church Klára Károlyi also took care of its equipment including the main altar depicting the patron saints of the church, St. Peter and Paul and two smaller side altars, in honour of St. Clare and Virgin Mary.

Although we did not have the opportunity to investigate the changes in the population and the confessional relations, the studied documents suggest that the actions of Klára Károlyi greatly influenced the history of Sânpaul and the surrounding settlements, Ogra (Marosugra), Chirileu (Kerelő), Cipău (Maroscsapó), Dileu Nou (Magyardellő), Valea Izvoarelor (Búzásbesenyő): Reformed parishes ceased to exist and – as a result of the migration of population – others were formed or strengthened.

ABBREVIATIONS

<i>AARGNews</i>	Aerial Archaeology Research Group Newsletter
<i>Acta</i>	Acta. Muzeul Național Secuiesc, Sfântu Gheorghe
<i>ActaArchHung</i>	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest
<i>ActaMB</i>	Bruckenthal. Acta Musei, Sibiu/Hermannstadt
<i>ActaMN</i>	Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca
<i>ActaMoldMer</i>	Acta Moldaviae Meridionalis. Anuarul Muzeului Județean Vaslui
<i>ActaMP</i>	Acta Musei Porolissensis, Zalău
<i>ActaMT</i>	Acta Materialia Transylvanica. Technical Sciences Department of the Transylvanian Museum Society, Cluj-Napoca/Kolozsvár
<i>ActaPraehistA</i>	Acta Praehistorica et Archaeologica
<i>ActaSic</i>	Acta Siculica, Sf. Gheorghe/Sepsiszentgyörgy
<i>ActaTS</i>	Acta Terrae Septemcastrensis, Sibiu
<i>AISC</i>	Anuarul Institutului de Studii Clasice Cluj
<i>AJA</i>	American Journal of Archaeology
<i>Aluta</i>	Aluta. Studii și cercetări
<i>AmJPhysAnthropol</i>	American Journal of Physical Anthropology
<i>AnatRec</i>	Anatomical Record. American Association of Anatomists
<i>Angustia</i>	Angustia. Muzeul Carpaților Răsăriteni, Sfântu Gheorghe
<i>AnMuzOlt</i>	Anuarul Muzeului Olteniei
<i>AnnForRes</i>	Annals of Forest Research
<i>AnnHN</i>	Annales Historico-Naturales Musei Nationalis Hungarici, Budapest
<i>ANsachs</i>	Archäologie in Niedersachsen
<i>AnthrK</i>	Anthropológiai Közlemények, Budapest
<i>Antiquity</i>	Antiquity. A Quarterly Review of Archaeology
<i>Apulum</i>	Apulum. Acta Musei Apulensis, Alba Iulia
<i>ArchAust</i>	Archaeologia Austriaca
<i>ArchBulg</i>	Archaeologia Bulgarica, Sofia
<i>ArchÉrt</i>	Archaeologiai Értesítő, Budapest
<i>ArchHist</i>	Archaeologia Historica, Brno
<i>ArchHung</i>	Archaeologia Hungarica, Budapest
<i>ArchKorr</i>	Archäologisches Korrespondenzblatt, Römisch-Germanischen Zentralmuseum Mainz
<i>ArchPol</i>	Archaeologia Polona,
<i>Areopolisz</i>	Areopolisz. Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok, Székelyudvarhely
<i>Argesis</i>	Argesis. Studii și comunicări, Pitești
<i>ASz</i>	Agrártörténeti Szemle
<i>AusgrFuWestf</i>	Ausgrabungen und Funde in Westfalen-Lippe

<i>AVes</i>	Arheološki vestnik, Ljubljana
<i>BÁMÉ</i>	A Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve, Szekszárd
<i>Banatica</i>	Banatica, Muzeul Banatului Montan, Reșița
<i>BAR (I.S./B.S.)</i>	British Archaeological Reports, International Series / British Series, Oxford
<i>BerRGK</i>	Bericht der Römisch-Germanischen Kommission
<i>BMI</i>	Buletinul Monumentelor Istorice, București
<i>BMJT (S.A.)</i>	Buletinul Muzeului Județean Teleorman (Seria Arheologie), Alexandria
<i>BuletinCIVA</i>	Buletinul Cercului de Istorie Veche și Arheologie „Vladimir Dumitrescu”, Sibiu
<i>BulletinPeabody</i>	Bulletin of the Peabody Museum of Natural History
<i>CA</i>	Cercetări Arheologice
<i>CCAR</i>	Cronica Cercetărilor Arheologice din România
<i>CommArchHung</i>	Communicationes Archaeologicae Hungariae, Budapest
<i>Cumania</i>	Cumania. A Bács-Kiskun Megyei Múzeumok Közleményei, Kecskemét
<i>CurrSweda</i>	Current Swedish Archaeology
<i>CsSzMÉ</i>	Csíki Székely Múzeum Évkönyve, Csíkszereda
<i>Dacia (N. S.)</i>	Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie, I–XII (1924–1948), București; Nouvelle série (N. S.): Dacia. Revue d’archéologie et d’histoire ancienne, București
<i>DissArch</i>	Dissertationes Archaeologicae ex Instituto Archaeologico Universitatis de Rolando Eötvös Nominatae, Budapest
<i>DolgKolozsvar (Ú.S.)</i>	Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából, (új sorozat, 2006–), Kolozsvár
<i>DolgSzeged</i>	Dolgozatok a Szegedi Tudományegyetem Régiségtudományi Intézetéből, Szeged
<i>Drobeta</i>	
<i>EJA</i>	European Journal of Archaeology
<i>EphemNap</i>	Ephemeris Napocensis, Cluj-Napoca
<i>FI</i>	File de Istorie. Muzeul de Istorie al Județului Bistrița-Năsăud, Bistrița
<i>FolAnt</i>	Folia Anthropologica, Szombathely
<i>FolArch</i>	Folia Archaeologica, Budapest
<i>Gallia</i>	Gallia. Fouilles et monuments archéologiques en France métropolitaine
<i>Georeview</i>	Georeview. Scientific Annals of Ștefan cel Mare University of Suceava, Geography Series
<i>Germania</i>	Germania. Anzeiger der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts
<i>Hierasus</i>	Hierasus. Muzeul Județean Botoșani
<i>HOMÉ</i>	A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, Miskolc
<i>HTRTE</i>	A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyve, Déva
<i>HZ</i>	Historische Zeitschrift
<i>IJOsteo</i>	International Journal of Osteoarchaeology
<i>Istros</i>	Istros. Muzeul Brăilei
<i>JAHA</i>	Journal of Ancient History and Archaeology

<i>JAMÉ</i>	A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve, Nyíregyháza
<i>JASc</i>	Journal of Archaeological Science
<i>JAT</i>	Journal of Ancient Topography – Rivista di Topografia Antica
<i>JbAS</i>	Jahrbuch Archäologie Schweiz
<i>JbRGZM</i>	Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, Mainz
<i>JCerEnvD</i>	Journal of Ceramics and Environmental Design
<i>JHumEvol</i>	Journal of Human Evolution
<i>JNES</i>	Journal of Near Eastern Studies
<i>JOM</i>	JOM. The Journal of The Minerals, Metals & Materials Society
<i>JRA</i>	Journal of Roman Archaeology
<i>JRomPotSt</i>	Journal of Roman Pottery Studies
<i>JSchrVgHalle</i>	Jahresschrift für Mitteldeutsche Vorgeschichte Halle (Saale)
<i>KJb</i>	Kölner Jahrbuch für Vor- und Frühgeschichte
<i>KM</i>	Keresztény Magvető. Az Erdélyi Unitárius Egyház Folyóirata, Kolozsvár
<i>KRRMK</i>	A Kaposvári Rippl-Rónai Múzeum Közleményei
<i>KuBA</i>	Kölner und Bonner Archaeologica
<i>Levant</i>	Levant. Journal of the British School of Archaeology in Jerusalem and the British Institute at Amman for Archaeology and History
<i>MacActaA</i>	Macedoniae Acta Archaeologica, Prilep
<i>Marisia</i>	Marisia (V–), Studii și Materiale, Târgu Mureș
<i>Marisia-AHP</i>	Marisia: Archaeologia, Historia, Patrimonium, Târgu Mureș
<i>MCA</i>	Materiale și Cercetări Arheologice, București
<i>MFME</i>	A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Szeged
<i>MMMK</i>	A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei
<i>MTAK (II)</i>	A Magyar Tudományos Akadémia II. Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei (1950–1966), A Magyar Tudományos Akadémia II. Filozófiai és Történettudományi Osztályának Közleményei (1966–1981)
<i>NMME</i>	Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve, Salgótarján
<i>OxfJA</i>	Oxford Journal of Archaeology
<i>PBF</i>	Prähistorische Bronzefunde, Stuttgart
<i>ProblemeKfsNsg</i>	Probleme der Küstenforschung im südlichen Nordseegebiet
<i>ProcPrehistSoc</i>	Proceedings of the Prehistoric Society
<i>PZ</i>	Praehistorische Zeitschrift
<i>RCRFA</i>	Rei Cretariae Romanae Fautorum Acta, Tongeren
<i>RevBis</i>	Revista Bistriței, Complexul Județean Muzeal Bistrița-Năsăud
<i>Sargetia (S.N.)</i>	Sargetia. Acta Musei Devensis, Deva
<i>SCA</i>	Studii și Cercetări Antropologice
<i>SCIV(A)</i>	Studii și Cercetări de Istorie Veche (și Arheologie 1974–), București
<i>SlovArch</i>	Slovenská Archeológia, Bratislava
<i>SMMK</i>	A Somogy Megyei Múzeumok Közleményei, Kaposvár
<i>StAntArch</i>	Studia Antiqua et Archaeologica, Iași
<i>Starinar</i>	Starinar. Arheološki Institut Beograd

<i>StCercNum</i>	Studii și cercetări de numismatică, București
<i>StComSM</i>	Studii și Comunicări Satu Mare
<i>StComVrancea</i>	Vrancea. Studii și comunicări, Focșani
<i>StudiaAA</i>	Studia Antiqua et Archaeologica, Iași
<i>SUBB-Historia</i>	Studia Universitatis Babeș–Bolyai, series Historia, Cluj-Napoca
<i>Századok</i>	Századok, A Magyar Történelmi Társulat Folyóírata, Budapest
<i>Terra Sebus</i>	Terra Sebus, Acta Musei Sabesiensis, Sebeș
<i>Thraco-Dacica</i>	Thraco-Dacica. Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” Centrul de Tracologie, București
<i>Tyragetia</i>	Tyragetia. The National Museum of History of Moldova, Chișinău
<i>UPA</i>	Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie, Bonn
<i>VAH</i>	Varia Archaeologica Hungarica, Budapest
<i>VMMK</i>	A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei, Veszprém
<i>WMMÉ</i>	A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve, Szekszárd
<i>ZBf</i>	Zeitschrift für Balkanforschung